

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Васильківська І.П.,
*професор кафедри конституційного
та кримінального права ДВНЗ
“Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”,
кандидат юридичних наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-7735-1007>
irina.312@ukr.net*

Васильківська І. П. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу в аспекті протидії гендерно зумовленому насильству.

Україна взяла на себе зобов'язання всебічно захищати загальнолюдські права, створити середовище, вільне від дискримінації, фізичного або психічного насильства. Між тим, початок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави відзначився збільшенням кількості порушень прав людини, у тому числі пов'язаних з гендерно зумовленим насильством.

В статті досліджуються вітчизняні кримінально-правові механізми протидії гендерно зумовленому насильству у формі примушування до шлюбу. Відзначається, що криміналізація примушування до шлюбу, яка відбулася у зв'язку з виконанням вимог Стамбульської конвенції, багатьма дослідниками сприйнялася як передчасна. На сьогодні в Україні статистика примусових шлюбів відсутня. Водночас представники громадських організацій, низка дослідників, ЗМІ підтверджують існування такого явища в нашій країні. Примусові шлюби розповсюджені серед ромського населення України. З початком військової агресії РФ фіксуються випадки примусових шлюбів військових з жінками з окупованих територій. Ці факти є додатковим аргументом на користь закріплення у законодавстві України кримінально-правової заборони примушування до шлюбу. Разом з тим, відсутність у Кримінальному кодексі України чіткого визначення поняття “примушування” зумовлює необхідність конкретизувати об'єктивну сторону досліджуваного посягання. На підставі проведеного аналізу наукової та іншої літератури, з урахуванням корисного правового досвіду зарубіжних країн обґрунтовується необхідність встановити кримінальну відповідальність лише за насильницьке примушування до шлюбу. З цією метою пропонується закріпити конкретні способи досліджуваного посягання: насильство або погроза його застосування. Це допоможе уникнути надмірності у криміналізації примушування до шлюбу, додасть більшої суспільної безпеки діянню, крім того, зробить цю норму зрозумілішою, а отже сприятиме ефективнішому застосуванню її на практиці. Зважаючи на те, що вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність передбачає гендерно нейтральне визначення примушування до шлюбу, перспективними є кримінологічні дослідження стосовно чоловіків як потерпілих від цих злочинів.

Ключові слова: права людини, гендерно зумовлене насильство, криміналізація, примусові шлюби, насильство, погроза застосування насильства, закон про кримінальну відповідальність.

Vasytkivska I. P. Development of legislation on criminal liability for coercion to marriage in the aspect of combating gender-based violence.

Ukraine undertook to comprehensively protect universal human rights, to create free from discrimination, physical or mental violence an environment. Meanwhile, the beginning of the large-scale armed aggression of the Russian Federation against our country was marked by an increase in the number of human rights violations, including those related to gender-based violence.

The article examines the national criminal-legal mechanisms of combating coercion to marriage as a form of gender-based violence. It is noted that the criminalization of coercion to marriage, which took place in connection with the fulfillment of the requirements of the Istanbul Convention, was perceived as premature by many researchers. Currently, there are no statistics on forced marriages in Ukraine. At the same time, representatives of public organizations, a number of researchers, mass media confirm the existence of such a phenomenon in our country. Forced marriages are common among the Roma population of Ukraine. Since the beginning of the Russian military aggression cases of forced marriages of the military with women from the occupied territories are recorded. These facts are an additional argument in favor of the enshrinement of criminal liability for coercion to marriage in the legislation of Ukraine. On the other hand, the lack of a clear definition of the concept of “coercion” in Criminal code of Ukraine makes it necessary to specify the objective side of coercion to marriage. Based on the analysis of scientific and other literature, taking into account the useful legal experience of the foreign countries, the need to establish criminal liability only for forced marriage is substantiated. For this purpose, it is proposed to establish specific methods of this crime: violence or threats of violence. This will help to avoid excesses in the criminalization of coercion to marriage, will add greater socially dangerous to the act, and will also make this norm clearer and contribute to its more effective application in practice. Considering the fact that the Ukrainian legislation on criminal liability enshrines a gender-neutral definition of coercion to marriage, criminological studies regarding men as victims of these crimes are promising.

Key words: human rights, gender-based violence, criminalization, forced marriages, violence, threats of violence, law on criminal liability.

Постановка проблеми. Вибір Україною європейського шляху розвитку означає, що держава прагне неухильно виконувати взяті на себе зобов'язання у сфері захисту прав і свобод людини, а одним із пріоритетів називає приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері. Звідси, захист особистої безпеки і недоторканості особи, формування нетерпимості до приниження її честі та гідності, забезпечення поваги до приватного та сімейного життя, заборона дискримінації, насильства, натомість створення безпечного, безнасильницького середовища стають головними пріоритетами у розвитку держави.

Сьогодні ми бачимо, що уявлення про шляхи запобігання та протидії насильству змінюються. Зважаючи на те, що від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, їх обов'язковим компонентом стає гендерна складова. Під час же війни і збройних конфліктів, коли випадки гендерно зумовленого насильства набувають значного розповсюдження, питання протидії такому насильству привертають особливу увагу. Це стосується й насильства у формі примусових шлюбів. В умовах збройної агресії, особливо на окупованих територіях, такі шлюби часто супроводжуються зґвалтуваннями, іншими формами сексуального насильства, погрозою вбивства, що вказує на підвищений рівень суспільної небезпеки цього явища. Між тим, навіть саме існування відповідної кримінально-правової заборони у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність до останнього часу ставилося під сумнів багатьма українськими дослідниками.

Стан опрацювання проблематики. Питанню кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу присвячені роботи А.Андрушка, Ш.Давлатова, Е.Кісілюка, О.Кулікова, І.Сингаївської, О.Смаглюка та інших. У більшості цих публікацій дане явище розглядається в контексті протидії домашньому насильству, а щодо доцільності криміналізації відповідних дій висловлюється сумнів.

Метою статті є дослідження ефективності вітчизняних кримінально-правових механізмів протидії гендерно зумовленому насильству у формі примушування до шлюбу і визначення на цій основі перспектив розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Встановлення кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу має сприяти всебічному правовому захисту волі, честі та гідності особи у сімейних відносинах, а на додаток здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи. Це важливо з огляду на те, що Конституція України (ч. 1 ст. 51) закріплює право громадянина, пов'язане з гарантуванням його вільної згоди на шлюб.

Принцип добровільності шлюбу конкретизується у Сімейному кодексі України, де йдеться про те, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається (ч. 1 ст. 24), кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини (ч. 3 ст. 56), а примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі при-

мушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом (ч. 4 ст. 56). Важливо також, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Частина 1 статті 151² Кримінального кодексу України (далі – КК) встановлює відповідальність за примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Кваліфікуючими ознаками цього кримінального правопорушення є вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб (ч. 2 ст. 151² КК). Законодавець визнає примушування до шлюбу нетяжким злочином.

Поява відповідної норми в розділі III Особливої частини КК відбулася внаслідок прийняття 06 грудня 2017 року Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції)” [1]. Цей міжнародний договір з-поміж різних форм насильства стосовно жінок, як-от домашнє насильство, сексуальні домагання, звалтування тощо, називає й примусові шлюби. Також Стамбульська конвенція містить вказівку на необхідність криміналізації умисної поведінки, пов'язаної з примушуванням дорослого або дитини до вступу в шлюб і заманюванням дорослого або дитини на територію іншої держави, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування останніх до вступу в шлюб (ст. 37) [2].

Зважаючи на те, що робота з імплементації положень Стамбульської конвенції розпочалася ще до її ратифікації (остання відбулася 20 червня 2022 року, хоча Україна підписала Стамбульську конвенцію ще 7 листопада 2011 року), криміналізація примушування до шлюбу сприймалася багатьма як передчасне рішення.

Єдиної точки з приводу доцільності існування кримінально-правової заборони, пов'язаної з примушуванням до шлюбу, до останнього часу не було й серед науковців. Зокрема, з-поміж аргументів на користь декриміналізації цього діяння наводилися: відсутність в примушуванні до шлюбу рівня суспільної небезпеки, необхідного для визнання його злочином; негативні наслідки, які в подальшому обов'язково вплинуть на життя тієї особи, яка притягувалася до кримінальної відповідальності за цією статтею; надмірна конкуренція кримінально-правових норм [3; 4; 5; 6, с. 101-102].

Втім, не зважаючи на чисельні дискусії, в проекті КК досліджувана норма збережена. Це можна позитивно оцінювати. Адже попри відсутність в Україні статистики примусових шлюбів, такі факти в країні існують. Наприклад, у 2018 році працівники поліції Прикарпаття затримали громадянина Німеччини турецького походження, котрий нелегально перебував на території України, взяв свою колишню дівчину у заручники та погрожуючи ножем вимагав, щоб вона вийшла за нього заміж [7]. Представники громадських організацій і низка дослідників говорять про розповсюдженість примусових шлюбів серед ромського населення України [8, с. 87-88].

Під час збройних конфліктів, які відзначаються збільшенням кількості порушень прав людини загалом, ймовірність насильства за гендерною ознакою зростає. Як видно з тексту Стамбульської конвенції (остання застосовується “як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту” (ст. 2)), більшому ризику насильства за гендерною ознакою у цей час піддаються жінки, ніж чоловіки. При цьому акти насильства щодо жінок продовжуються і після закінчення конфлікту.

Починаючи з 2014 року фіксуються факти примусових шлюбів військових з жінками з окупованих територій [9, с. 183]. Повідомляють також про випадки гендерно зумовленого насильства у формі примушування до шлюбу, які відбулися після початку широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації. Так, за повідомленнями ЗМІ, у Харківській області російський військовослужбовець хотів забрати жінку в Росію, а задля того, аби вона погодилася, застрелив літню матір потерпілої. Перед цим росіянин тиждень гвалтував жінку [10].

Отож, висловлюючись в цілому схвально з приводу визнання законодавцем примушування до шлюбу злочином, водночас варто визнати, що відповідна норма потребує вдосконалення. На наш погляд, необхідно конкретизувати об'єктивну сторону посягання. Така потреба виникає у зв'язку з відсутністю у КК чіткого визначення поняття “примушування”.

Наразі існує авторське трактування цього терміну М.І. Хавронюка, який коментуючи ст. 151² КК визначив примушування як “застосування фізичного насильства або погрозу його застосування щодо потерпілого чи його близької особи, або шантаж – погрозу знищити чи пошкодити майно потерпілого, або викрасти потерпілого чи позбавити його волі, або розголосити відомості про потерпілого, які потерпілий бажає зберегти у таємниці, або іншим чином обмежити права, свободи чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи)” [11, с. 102]. Разом з тим, у тлумачних словниках української мови знаходимо визначення слова “примушувати” (є дією за значенням примушування): 1) вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання; добиватися чого-небудь, застосовуючи силу; 2) своєю дією, вчинками викликати певні дії, вчинки, стан, ставлення до чого-небудь і т. ін. у когось іншого; викликати у кого-небудь якусь дію, вчинок і т. ін.; 3) своїми зусиллями викликати, зумовлювати вияв чого-небудь [12, с. 712]. Як бачимо, способи примушування прямо у цих формулюваннях не зазначені.

Без сумніву, будь-яке перешкоджання особі діяти вільно, на власний розсуд та приймати вольові рішення, неприпустиме і є суспільно небезпечним. Разом з тим, для встановлення кримінальної відповідальності важливий спосіб, яким було здійснене примушування. Як видно з тексту КК, найчастіше кримінально каране примушування пов’язується з насильством чи погрозою застосування насильства (ст. ст. 174, 258¹, ч. ч. 3, 4 ст. ст. 301², 303, ч. 3 ст. 342, ст. 386), фізичним або психічним насильством (ч. 2 ст. 180), обманом, шантажем, використанням уразливого стану особи (ст. 258¹, ч. ч. 3, 4 ст. 301², ст. 303), погрозою вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, знищенням майна потерпілого чи близьких йому осіб (ст. ст. 280, 386 КК).

З-тим, аби уникнути надмірності у криміналізації примушування до шлюбу, з урахуванням законодавчої техніки вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, пропонуємо закріпити конкретні способи досліджуваного посягання: насильство або погроза його застосування. Хоча це і звужить трактування кримінально-правової заборони примушування до шлюбу, але діяння в цілому додасть більшої суспільної небезпеки, крім того, зробить цю норму зрозумілішою, сприятиме ефективнішому застосуванню її на практиці. Зрештою, у кримінальному законодавстві переважної більшості зарубіжних країн встановлена відповідальність саме за насильницьке примушування до шлюбу [13, с. 253-254; 14, с. 61-62].

Незважаючи на те, що жінки частіше, ніж чоловіки потерпають від примусових шлюбів та інших форм гендерно зумовленого насильства, КК формує визначення примушування до шлюбу як гендерно нейтральне. Вважаємо, що перспективними у цьому плані будуть дослідження, які стосуватимуться примушування до шлюбу стосовно чоловіків як потерпілих від цих злочинів. Також подальший розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу має здійснюватися з урахуванням практики застосування ст. 151² КК та даних кримінологічних досліджень.

Висновки і пропозиції. Відтоді, як Україна визначилася з європейським напрямом свого розвитку, розпочався процес трансформації законодавства України про кримінальну відповідальність у напрямі якнайповнішого забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Окреме місце в цьому процесі займає реалізація положень Стамбульської конвенції, ратифікацію якої Україною прискорила широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти нашої держави. Цей документ, що застосовується не лише у мирний час, але й під час збройного конфлікту, впроваджує комплексний підхід щодо протидії насильству за гендерною ознакою.

Наявність у законодавстві України кримінально-правової заборони примушування до шлюбу, що є додатковим заходом у механізмі протидії різним формам гендерно зумовленого насильства, можна позитивно оцінювати. Разом з тим, аби уникнути занадто широкого тлумачення поняття “примушування до шлюбу” необхідно встановити відповідальність лише за примушування, що вчиняється насильницьким способом.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 34.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Ратифікована Україною із заявами 20 червня 2022 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 28.07.2022).

3. Денисов С.Ф., Мартиненко А.О. Про доцільність криміналізації примушування до вступу в шлюб в Україні. Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (25 трав. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 58-60.
4. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6 (34). С. 170-173.
5. Давлатов Ш.Б., Асєєва А.В. Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація та іноземний досвід. *Правова позиція*. 2020. № 4 (29). С. 102-106.
6. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1(3). С. 96-104.
7. Приставив ніж до горла: на Прикарпатті затримали нелегала, який примушував українку до одруження. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/10188015-pristaviv-nizh-do-gorla-na-prikarpatti-zatrimali-nelegala-yakiy-primushuvav-ukrajinku-do-odruzhennya-video.html> (дата звернення: 28.07.2022).
8. Марценюк Т. Ранні шлюби в Україні: хто і чому одружується у ранньому віці? *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2014. Т. 161. С. 83-90.
9. Куліков О.П. Окремі аспекти примушування до шлюбу в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 1 (62). С. 180-185.
10. Окупант тиждень ґвалтував жительку Харківської області. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/okupant-tyzhden-gvaltuvav-zhytelku-kharkivskoyi-oblasti> (дата звернення: 28.07.2022).
11. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2019. 288 с.
12. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В.В. Яременко. О.М. Сліпушко. Київ: Вид-во "АКОНІТ", 2000. Т. 3. 928 с.
13. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 560 с.
14. Сингаївська І. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 2(31). С. 58-69.